

Sukupuolen moninaisuuden
huomioiminen
lastensuojelulaitoksessa
-
opas ammattilaisille

Lukijalle

Tämä opas on tarkoitettu lastensuojelun ammattilaisille tueksi sukupuolen moninaisuuden huomioimiseen lastensuojelulaitoksessa. Aluksi avataan hieman käsitteitä, jotka liittyvät sukupuolen moninaisuuteen. Käsitteiden jälkeen oppaassa on teoria osuus, joka auttaa ymmärtämään sukupuolen moninaisuutta. Huomaathan lukiessasi, että sukupuolen moninaisuuden käsitteet elävät ja muuttuvat ajan kuluessa. Teoria osuuden jälkeen löytyy opit käytäntöön osion, jotka pyrkivät helpottamaan ammattilaisten työskentelyä. Ajankohtaista tietoa löydät oppaan lopusta löytyvistä linkeistä.

Lukiessasi opasta pohdi omia ajatusmallejasi, toimintatapoja sekä asenteitasi. Tunnistamalla omat ennakoasenteesi otat ensimmäisen askeleen kohti tasa-arvoisempaa tapaa työskennellä.

Opas on Diakonia ammattikorkeakoulun sosionomiopiskelijoiden opinnäytetyö. Oppaan ovat kirjoittaneet Siiri Bergman ja Linda Jäntti. Oppaan tekoon on hyödynnetty luotettavia lähteitä sekä haastattelua, jonka antoi asiantuntija Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskuksesta (SMOK).

Sisällysluettelo

Käsitteet	4-5
Sukupuolikäsityksen kehittyminen	6
Mielenterveyden haasteet	7
Sukupuolisensitiivinen työote	8
Vähemmistöstressi	9
Vähemmistöstressi ja sen purkaminen	10
Translaki	11
Opit käytäntöön	12
Miten tukea vanhempaa?	12
Huomioi uuden nuoren kohtaamisessa	13
Mitä sanoa - ja mitä ei	14
Hyödyllisiä linkkejä	15
Lähteet	16

Käsitteet

Sukupuoli

Ei ole määriteltävissä vain anatomian ja kromosomien perusteella. Se on geneettinen, anatominen, hormonaalinen, psykologinen, sosiaalinen ja kulttuurillinen jatkumo

Sukupuolen moninaisuus

Jokaisen ihmisen sukupuoli koostuu ainutlaatuisista ja yksilöllisistä piirteistä ja on näin moninainen

Sukupuolivähemmistö

Transihmiset, sukupuolettomat ja intersukupuoliset

Cissukupuolinen

Henkilön sukupuoli vastaa syntymässä määriteltyä sukupuolta

Transihminen

Sukupuolettomat, transsukupuoliset, transvestiitit ja muunsukupuoliset

Transsukupuolinen

Usein naisia tai miehiä, mutta myös muunsukupuolisia. Syntymässä määritelty sukupuoli ei vastaa henkilön kokema sukupuolta

Muunsukupuolinen

Termi kattaa monta sukupuolen variaatiota. Yhdistävä tekijä muunsukupuolisille identiteeteille on olla binääriseen ajattelun ulkopuolella. Sukupuoli-identiteetti voi olla myös häilyvä tai liukuva

Intersukupuolinen

Henkilön keholliset ominaisuudet eivät vastaa yksiselitteisesti naisen tai miehen anatomiaa

Muista!

Tärkeää ei ole tuntea kaikkia termejä ulkoa. Tärkeintä on käyttää nuoren itse sanoittamia termejä!

Käsitteet

Sukupuoleton

Nimensä mukaisesti ei ole sukupuoli-identiteettiä tai identiteetti on sukupuoleton

Cis-normi

Yhteiskunnan toimintamalli, jossa kaikki ovat joko vain naisia tai miehiä

Gender queer

Rikkoo sukupuoleen liittyviä rajoja, eikä halua tarkkoja määritelmiä

Binäärinen

Kaksijakoinen sukupuolikäsitys (miehet-naiset)

Sukupuolisensitiivisyys

Ajattelutapa, jossa sukupuoli ja sen moninaisuus huomioidaan

Vähemmistöstressi

Stressi, jota henkilö kokee vähemmistöön kuulumisesta (katso s. 9-10)

Dysforia

Jakautuu sukupuolidysforiaan, sosiaaliseen dysforiaan sekä kehodysforiaan. Dysforian koemukset ovat hyvin yksilöllisiä

Kehodysforia: ahdistus omaa kehoa tai kehon ominaisuuksia kohtaan, kuten penis tai rinnat

Sukupuolidysforia: ihminen ei koe olevansa sitä sukupuolta, johon hänet on syntymässä määritelty

Sosiaalinen dysforia: syntyy kun muut sukupuolittavat henkilön väärin

Sukupuolikäsityksen kehittyminen

Lapsen ajatus omasta sukupuolestaan kehittyy jo varhain, 2-4-vuoden iässä. Saman ikäisenä lapsi alkaa myös oppimaan sitä, millaista käytöstä hänen sukupuoleltaan odotetaan. Jos lapsesta tämän ikäisenä käytetään paljon sukupuolittavia termejä, lapsen "sukupuolityypillinen" käytös lisääntyy. Viimeistään viiden ikävuoden kohdalla lapsi ymmärtää sukupuolen olevan pysyvä ominaisuus, jota ei pysty muuttamaan esimerkiksi vaatteilla. Tyypillisesti tämä myös lisää lapsen "sukupuolityypillistä" käytöstä. Saman ikäisenä lapsi myös oppii huomaamaan, että kaikilla yksilöillä on omat uskomuksensa, ajatuksensa sekä tunteensa. Lapsi siis jo hyvin varhain oivaltaa sukupuolen ja siihen viittaavan termin asettamat odotukset käytökselle.

Sukupuolta tulisi tarkastella moniulotteisena ilmiönä, joka on aina yksilöllinen ja ainutlaatuinen kokemus. Tapa, jolla lapsi kokee sukupuolensa on aina yksilöllinen. Lapsi voi pyrkiä tuomaan kokemaansa sukupuoltaan esille vahvasti tai salata sukupuolikokemuksensa. Tilanteissa, joissa lapsi tuo esiin sukupuolikokemuksensa, on tärkeä vahvistaa lapsen kuulluksi ja nähdyksi tulemistä. Lapsen ainutlaatuinen kokemus on tärkeä. Tärkeää tiedostaa lapsen olevan aina enemmän kuin vain syntymässä määritelty sukupuoli.

Mielenterveyden haasteet

Sukupuolivähemmistöön kuuluminen itsessään ei aiheuta mielenterveysongelmia. Mielenterveysongelmien taustalla ovat ulkopuoliset sekä rakenteelliset tekijät. Sukupuolivähemmistöön kuuluvat nuoret kokevat koulukiusaamista, häirintää, väkivallanuhkaa sekä seksuaaliväkivaltaa enemmän kuin muut saman ikäiset nuoret. Sukupuolikokemuksesta johtuva syrjintä alkaa usein jo alakouluikäisenä. Sukupuolivähemmistöön kuuluvilla nuorilla on myös enemmän päihteidenkäyttöä ja heillä esiintyy useammin syömishäiriöitä kuin vertaisillaan. Riski itsetuhoisuudelle on myös korkeampi kuin samanikäisillä cis-nuorilla. Sukupuolivähemmistöön kuuluvat nuoret kokevat ahdistuneisuutta, masennusta, pelkoa, toivottomuutta sekä vähättelyä. Heitä ei oteta todesta, eivätkä he tule näin nähdyiksi kokemassaan sukupuolella. Negatiiviset kokemukset yhteiskunnassa johtavat usein heikkoon minäkuvaan sekä puhumattomuuteen ja tämä lisää jopa riskiä sairastua fyysisesti. Ympäristö aiheuttaa usein nuorissa voimakasta vähemmistöstressiä.

Sukupuolen moninaisuuden ymmärtäminen on avainasemassa siihen, että nuori uskaltaa hakea apua. Mielenterveyden ongelmia voidaan lieventää ja ehkäistä, kun nuori saa kokemuksen siitä, että voi olla oma itsensä sekä jakaa ajatuksiaan ja henkilökohtaisia kokemuksiaan. Oleellisessa roolissa tässä ovat turvalliset aikuiset, johon nuori kokee voivansa luottaa. Nuorella on oikeus ja tarve tulla kohdatuksi ja se ammattilaisten tulee täyttää.

Sukupuolisensitiivinen työote

Sukupuolisensitiivisyys on taitoa kohdata nuori nuorena eikä tämän sukupuolen kautta. Sukupuolisensitiivisessä työotteessa annetaan nuorelle tilaa pohtia omaa sukupuoltaan, mikä on muutenkin luonnollinen osa nuoruutta. Sukupuolisensitiivisyyden tarkoituksena on antaa jokaiselle tilaa olla omanlaisensa tyttö, poika tai muulla tavoin itsensä määrittelevä nuori.

Nuorta tulee tukea positiivisen sukupuolikokemuksen etsinnässä ja tälle kuuluu antaa myös tilaa. Nuorelle tulee tarjota tilaisuus itse kertoa sukupuolikokemuksestaan. Osana sukupuolisensitiivisyyttä on oikeanlaisen sanaston käyttäminen. Helpoin muistisääntö tähän on, että nuorelle puhutaan samoilla termeillä kuin mitä tämä itsestään käyttää. Tämän käytännön tulee jatkua silloinkin, kun nuoresta kirjataan asioita. Kirjauksissa tulee näkyä nuoren henkilökohtainen kokemus, jolloin nuoresta käytetyt termit vastaavat tämän itse käyttämiään termejä.

Vaikka Suomea on pidetty tasa-arvon mallimaana, ei Suomessakaan tasa-arvo ole valmis. Tietty sukupuoli tai seksuaalinen suuntautuminen ei sinänsä tee kenestäkään haavoittuvaa, mutta yhteiskunta ja kulttuuri voivat altistaa yksilöt tietynlaisten ominaisuuksien perusteella pahoinvoinnille ja syrjäytymiselle. Tämän vuoksi sosiaalialan ammattilaisten on tärkeää työssään huomioida asiakkaiden sukupuoli sekä sen moninaisuus.

Vähemmistöstressi

Vähemmistöstressi tarkoittaa stressiä, jota ihminen kokee vähemmistöön kuulumisesta. Vähemmistöstressi on kroonista ja se on kuormitusta, joka johtuu melko muuttumattomista sosiaalisista ja rakenteellisista olosuhteista. Juurisyiksi vähemmistöstressille voidaan nimetä normit niin heteroseksuaalisuudesta kuin cis-normistakin. Vähemmistöstressiä lisäävät sekä syrjinnän kokemukset, niistä aiheutunut pelko, häpeä ja salaaminen. Vähemmistöstressi voidaan jakaa kolmeen kategoriaan:

Distaaliset stressitekijät ovat objektiivisesti stressiä aiheuttavia tilanteita tai asenteita. Näitä stressitekijöitä voivat olla esimerkiksi väkivalta ja ennakkoluulot.

Proksimaaliset stressitekijät syntyvät distaalisten vaikutuksesta, mutta riippuvat lisäksi syrjityn omasta kokemuksesta. Näihin stressitekijöihin liittyy kokemus ympäristön uhkaavuudesta ja pelko syrjinnästä.

Yksilön sisäistämä syrjintä on sisäistetty ulkopuolinen malli, jossa yksilö alitajuntaisesti toteuttaa ympäristön olettamuksia. Vähemmistöstressin ajatellaan myös olevan yksi selitys sille, miksi sukupuolivähemmistöillä on havaittu lukuisissa tutkimuksissa enemmän mielenterveysongelmia kuin muulla väestöllä.

Vähemmistöstressi ja sen purkaminen

Vähemmistöstressi on reaktio, joka syntyy, kun nuori kohtaa vihaa tai ennakkoluuloja, kuulee vihapuhetta tai pelkää kohtaavansa jotain näistä. Binäärinen ajattelu yhteiskunnassa lisää vähemmistöstressin syntyä, kuten myös julkiset tilat ja lainsäädäntö, jotka eivät huomioi moninaisuutta. Vähemmistöstressi rasittaa psyykettä ja vaikuttaa ihmissuhteisiin. Vähemmistöstressiä voi kokea siitä huolimatta, onko nuori kertonut sukupuoli-identiteetistään muille tai ei. Aikuisen tehtävä on suojata nuorta vähemmistöstressiltä. Erityisesti silloin, jos nuori ei ole siihen vielä itse kykenevä tai jos nuori ei vielä itse tunnista kokemaansa vähemmistöstressiä.

Vähemmistöstressi aiheuttaa usein nuoressa pelkoa sekä ahdistusta. Nuori saattaa pelätä herättävänsä huomiota ja vältellä vuorovaikutustilanteita. Tämä saattaa aiheuttaa ylivalppautta ja turvattomuuden ja arvottomuuden tunteita. Nuori voi kokea vihaa ja turhautuneisuutta sekä hän saattaa sisäistää ympäristön ajatusmalleja ja toteuttaa itsesyrjintää tai itsevihaa. Nuori voi myös kohdistaa itseensä aggressioita sanallisesti tai fyysisesti. Pitkittynyt vähemmistöstressi vaikuttaa negatiivisesti minäkuvaan sekä psyykkiseen hyvinvointiin.

Nuoren kokemaan vähemmistöstressiin vaikuttaa hänen oma resilienssi sekä voimavarat. Lisäksi kyvyllä havaita eriarvoisuutta on mieltä suojaava vaikutus. Nuorelle on hyväksi käydä purkutilanteissa läpi kokemaansa epäasiallista kohtelua aikuisten kanssa. Se, että nuori pääsee käsittelemään epäreilun kohtelun, suojaa nuorta. Jos puhuminen ei tunnu luontevalta, kokemuksista voi kirjoittaa itselleen. Nuori tarvitsee ympärilleen hyvän sosiaalisen turvaverkon. Myöskään vertaistuen merkitystä ei voi unohtaa.

Vähemmistöstressiltä suojautuessa identiteettityö ja positiivinen minäkuva antavat voimaa. Nuoren kanssa voi pohtia sitä, mitä muuta hän kokee olevansa kuin vähemmistöön kuuluva ihminen.

Tarkoituksena on näin luoda kokonainen identiteetti. Ajatuksien suuntaaminen tulevaisuuteen ja siihen keskittyminen luovat toivoa.

Haaveilu on aina arvokasta.

Translaki

Uudistettu Laki sukupuolen vahvistamisesta tuli voimaan 3.4.2023, jolloin kumottiin edeltänyt Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta. Uuden lain on tarkoitus vahvistaa jokaisen itsemääräämisoikeuden toteutumista, henkilön koskemattomuutta, syrjimättömyyttä sekä oikeutta yksityiselämään. Uudessa laissa lääketieteellinen selvitys, diagnoosi eikä lisääntymiskyvyttömyys ole enää edellytyksenä sukupuolen oikeudelliselle vahvistamiselle. Jatkossa henkilö voidaan vahvistaa kuuluvaksi eri sukupuoleen, kuin mihin hänet on syntymässä määritelty. Henkilö tekee itse selvityksen siitä, että kokee olevansa pysyvästi vahvistettavaa sukupuolta. Edellytyksenä on edelleen täysi-ikäisyys ja Suomen kansalaisuus tai asuinpaikka Suomessa.

Uusi laki mahdollistaa juridisen sukupuolen vahvistamisen vain täysi-ikäisille. Lapsen sukupuoli-identiteetti kehittyy noin 2-4-vuoden ikäisenä, eikä lapsi pysty tahdonalaisesti vaikuttamaan siihen, mihin sukupuoli-identiteettiin hän samaistuu. Nykyisten tutkimusten mukaan on nuoren edun mukaista, että nuori voi identifioitua ja ilmaista sukupuoltaan oman kokemuksen mukaisesti. Nuorelle on annettava tila kehittyä. Trans- ja muunsukupuoliset nuoret voivat paremmin, jos saavat elää hyväksyvässä ilmapiirissä. Tällöin trans- ja muunsukupuoliset voivat yhtä hyvin kuin vertaisensa. Sukupuolen juridinen vahvistaminen vähentää itsemurhariskiä sekä parantaa yksilön psyykkistä vointia.

Translippu

Opit käytäntöön

Miten tukea vanhempaa?

- Jokaisen vanhemman prosessi käsitellä lapsensa sukupuolikokemusta on yksilöllinen.

Ammattilaisena on tärkeää sanoittaa vanhemmalle kaikkien tunteiden surusta vihaan olevan sallittuja. On luonnollista, että vanhempi kokee pelkoa oman lapsensa mahdollisuudesta joutua kokea syrjintää. On normaalia olla huolissaan siitä, miten muut suhtautuvat asiaan.
- Vanhempi tarvitsee omaa tilaa käsitellä tilannetta. On tärkeää luoda tila, jossa vanhempi pääsee puhumaan omista tunteistaan ja esimerkiksi surra aikaisemmin tytön sukupuoliroolissa ollutta lastaan, joka identifioituu nyt muunsukupuoliseksi.

Vanhemman tunteiden käsittely sekä muutoksen prosessointi tulee tapahtua erillään nuoresta. Nuoren ei kuulu toimia vanhempansa terapeutina tai kannatella vanhempaa tämän tehdessä surutyötä.
- Luo vanhemmalle toivoa ja anna tietoa. Tieto lisää ymmärrystä. Opasta vanhempaa näyttämään nuorelle iloa siitä, että tämä on onnellinen ja löytänyt itsensä.

Jos vanhemmalla on vaikea kriisi, josta hän ei pääse itse yli, ohjaa vanhempi eteenpäin (esim. SMOK*). Muistuta, että pahimmassa tapauksessa vaarana on välirikko, jos vanhempi kieltäytyy hyväksymästä lapsensa sukupuolikokemusta.

*Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus

Huomioi uuden nuorten kohtaamisessa

Tärkeintä uuden nuoren kohtaamisessa on huomioiva kielenkäyttö sekä empaattinen ja arvostava kohtaaminen. Nuori ei välttämättä ole kokenut sitä aikaisemmin. Nuorella on tarve ja oikeus tulla nähdyksi sekä kuulluksi.

Anna nuoren itse kertoa sinulle sukupuoli-identiteetistään. Näin nuori ei joudu korjaamaan puheitasi.

Älä oletta! Ja jos oletat, oletta moninaisuutta.

Ota todesta nuoren kertoma sukupuoli-identiteetti. Käytä niitä termejä, joita nuori itsestään käyttää. Voit kysyä esimerkiksi:

Mitä tämä identiteetti tarkoittaa sinulle? Mitä tarpeita siitä nousee meidän väliseen vuorovaikutukseen?

Muista, ettei nuoren tehtävä ole opettaa sinulle koko vähemmistöstä. Keskustele vain kyseisen uuden nuoren kokemuksista, identiteetistä ja ajatuksista.

Anna nuorelle tilaa pohtia sukupuoltaan, se on normaali osa nuoruutta.

Nuoret ovat herkkiä ympäristölleen ja imevät siitä vaikutteita. Toimi siis sensitiivisesti.

Muista, ettei sukupuolisensitiivisyys kuitenkaan ole sama asia kuin sukupuolineutraalius – tarkoituksena ei ole häivyttää olemassa olevia sukupuolia. Tarkoitus on antaa tilaa kasvulle sekä tilaa olla juuri sitä, mitä on.

On tärkeää luoda nuorelle turvallinen tila. Voit lisätä tätä käyttämällä tai laittamalla esille vähemmistöjen symboleita tai lippuja. Ne kertovat nuorelle, että olet turvallinen aikuinen, jolle voi puhua sukupuolikokemuksesta.

Vältetään turhaa puhumista tytöistä ja pojista. **Pohdi aikuisena ja ammattilaisena, mitkä ovat niitä tilanteita, joissa sukupuolella on merkitystä?**

Pridelippu

Mitä sanoa - ja mitä ei

☒	Haluaa olla tyttö	☒	On tyttö
☒	Hän vaihtaa sukupuoltaan	☒	Hän korjaa sukupuolensa
☒	Pojat hei!	☒	Nuoret hei!
☒	Hänen nimensä oli ennen Kalle ja nyt se on Valo	☒	Hänen nimensä on Valo (älä ikinä käytä vanhaa nimeä)
☒	Näytä kuvia, miltä näytit ennen	☒	Älä ikinä kysy vanhoja kuvia

Mieti, onko puheessa oleellista käyttää sukupuolittuneita termejä

Hyödyllisiä linkkejä

MLL nuorten puhelin ja netti

<https://www.nuortennetti.fi/apua-ja-tukea/lasten-ja-nuorten-puhelin/>

Seta Ry

<https://seta.fi/>

SMOK:in tehtäviä sukupuolidentiteetin vahvistamiseen

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/omahoito/isitsehoito/>

SMOK:in tehtäviä vähemmistöstressin omahoitoon

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/vahemmistostressi-omahoito/>

Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus - SMOK

<https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/>

Trasek ry

<https://trasek.fi/>

Muunsukupuolisten lippu

Lähteet

- Amnesty. (2022) Itsemääräämisoikeus nyt! Miksi ja miten translaki tulee uudistaa? Saatavilla 10.3.2023 <https://www.amnesty.fi/itsemaaraamisoikeus-nyt-miksi-ja-miten-translaki-tulee-uudistaa/>
- Diamond, L. M. (2020) Gender Fluidity and Nonbinary Gender Identities Among Children and Adolescents. *Child Development Perspectives*
- Duodecim. (2021.) Vähemmistöstressi uhkana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen terveydelle. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim*, 137(17):1781–8.
- Jaskari, O. & Keski-Rahkonen, A. (2021) Vähemmistöstressi uhkana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen terveydelle. *Duodecim* 137(17), 1781-1788.
- Karvinen, M., Venesmäki, E. (2019) Tilaa Moninaisuudelle! Opas seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhdenvertaisuuden edistämiseen. *Rainbow rights*.
- Ristikari, M., Suni, N. & Tyni, V. (2018) *Sukupuolena ihminen*. Tammi.
- Seta. (2021) Sateenkaarisanasto. Saatavilla 27.2.2023 <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sateenkaarisanasto/>
- Seta. (i.a.-c.) Sukupuolen moninaisuus. Saatavilla 27.2.2023 <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>
- Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus (i.a.) Vähemmistöstressin omahoito. Saatavilla 12.3.2023. <https://sukupuolenosaamiskeskus.fi/vahemmistostressi-omahoito/>
- Sukupuolen moninaisuuden osaamiskeskus. (i.a.) Sukupuolen moninaisuus lapsuudessa.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2019) Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi. Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2022) Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt ja väkivalta. Saatavilla 14.3.2032
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (i.a. -b) Sateenkaari-ihmisten kohtaaminen lastensuojelussa. Saatavilla 22.9.2022
- Törölä, S. (2020) Sukupuolisensitiivisellä työotteella asiakkaan kokonaisvaltaisempaan hyvinvointiin. *Janus* vol.28 (2), 202–206.
- Valtionneuvosto. (2023) Laki sukupuolen vahvistamisesta tulee voimaan 3.4.2023. Saatavilla 10.3.2023 <https://valtioneuvosto.fi/-/1271139/laki-sukupuolen-vahvistamisesta-tulee-voimaan-3.4.2023>